

Sartre a béketáborban

Az egzisztencialista irodalom recepciója Magyarországon az 1950-es években

Absztrakt. A magyarországi kommunisták már 1949 előtt is kritikus álláspontot képviseltek az egzisztencialista filozófiával szemben. Ez a (meglehetősen militáns) kritikai attitűd 1949 és 1952 között teljes mértékben érvényesült a hazai közéletben. Váratlan fordulatot hozott azonban, hogy Jean-Paul Sartre 1952-ben részt vett a bécsi békekongresszuson. Az esemény jelentőségét jól mutatja az a tény, hogy míg 1948-ban Alekszandr Fagyjev élesen támadta őt, négy évvel később a Szovjetunió által szervezett rendezvényen szólalhatott fel. Tanulmányomban az imént felvázolt esemény magyarországi recepcióját, valamint annak az egzisztencializmus hazai megítélésére gyakorolt hatását vizsgálom.

25

1949-re a sajtóban az egzisztencializmus kapcsán csak az azt száműző írárok kaphattak helyet.¹ Mindez persze nem független az akkori kultúrpolitikai állapotoktól. Ständeisky Éva szerint ebben az évben válik „pártállami kampányfeladattá a kultúra, a szellemi élet szovjetizálása”.² Ez volt az utolsó aktus „a pártállami intézményrendszer kiépítésében”, igaz, a „régii intézmények átalakítása, az újak létrehozása már 1948-ban elkezdődött, többszöri halasztás után csak 1951-ben feje-

1 Vö. „Az egzisztencializmus egy bomló társadalom váladéka”. SEBESTYÉN György, *Mai francia írók*, Irodalmi Szemle, 1949/1., 22. Lásd még: [N. N.], *Beszélgetés a Parisból hazaérkezett Lukács György elvtárrsal*, Szabad Nép, 1949. február 8., 32., sz. 5.; SATILOV, *Sartre a sötétség lovagja*, Világosság, 1949. október 11., 236. sz., 4. Utóbbi cikk a Világosság egy későbbi számában is megjelenik igen hangzatos címmel: [N. N.], *A sötétség lovagja anyagyilkosságra bujtogat és állati gyűlöletet hirdet a proletariátus ellen*, Világosság, 1949. november 29., 277. sz., 4. Fagyjev egyik magyarul megjelentetett cikkében pedig így fogalmaz: „Az ifjú gárda című regényemben egy francia kritikus azt hibáztatta, hogy a szovjet ifjúságot minden bűn és aljasság nélkül ábrázoltam. A kritikus csalódottam fedezte fel, hogy a szovjet ifjúság emberi törvények és nem egzisztencialista törvények szerint él. De erről én nem tehetek és a regényem sem tehet”. Alexander A. FAGYJEV, *Nemzedékünk útja a realizmushoz*, ford. SZÉKELY Jolán, Irodalmi Szemle, 1949/7–8., 4.

2 STANDEISKY Éva, *Félelem és fölényérzet. A magyar írók és a szovjet (b)irodalompolitika = Uő, Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, Budapest: 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 145. Ennek egyik fő állomása volt a hírhedt Lukács-vita, mely esemény Scheibner szerint „szemlélhető a szocialista realizmus látványos bevezetésének aktusaként is”. SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Budapest: Ráció, 2014, 186.

zódott be”.³ Rainer M. János is az 1949-es évet teszi meg elemzésében (kultúr)politikai fordultnak: ezt követően a politika „az irodalmi életet és magát az irodalmat az agitációs és propagandamunka egy sajátos területének tekintette”, az „irodalom feladatát a hosszabb távú ideológiai tételek és napi politikai döntések tudatosításában, az »eredmények« illusztrálásában, megjelenítésében és a feladatokra való mozgósításban látta”.⁴ Sebestyén György citált cikkében például az egzisztencializmus irodalmát a fasisztákkal együttműködők irodalmaként jellemzi, annak ellenére, hogy megjegyzi: „e pesszimista, szélsőségesen szubjektív filozófia építői részt is vettek az antifasiszta harcban”.⁵ A sajtó szintén ebben az évben számol be Lukács György és Jean-Paul Sartre *Combat*-ban megjelent vitájáról, amely már a marxista tendenciózusság jegeit hordozta: a sajtó úgy értékeli a vitát, hogy annak érdemi tartalmát be sem mutatja.⁶

Ebben az időszakban, ha az egzisztencializmus megjelenik a sajtóban, nem önmagában, filozófiai vagy irodalmi problémaként, hanem valamilyen politikai tényező kapcsán, annak viszonyában, illetve azt fémjelezve. Így kerül párhuzamba az egzisztencializmus az amerikai kereskedelem kritikájával,⁷ a nyugati világ eltorzult erkölcsével,⁸ ezek mellett pedig magát az irányzatot a nyugati (kapitalista) irodalomra és szellemi életre jellemző áramlatként azonosítják, amely elmarad a haladó szovjet világgal szemben.⁹ Ez a nyilvánvaló politikai manipuláció¹⁰ a Josip Broz

- 26
- 3 STANDEISKY ÉVA, *Lánc-reakció. A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között = Uő, Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, Budapest: 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 176.
 - 4 RAINER M. JÁNOS, *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*, Budapest: Magvető, 1990, 14–15. Rainer M. ugyanitt rámutat arra is, hogy a magyar irodalom politizáló hagyományából eredt az, hogy az írók egy jelentős része osztotta a vezetés ezen elveit. A magyar irodalom ezen sajátosságát nevezi Kulcsár Szabó Ernő funkcióeltolódásnak. Vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984, 38–55.
 - 5 SEBESTYÉN, I. M., 20.
 - 6 Vö. [N. N.], *Sartre úgy támadja a kapitalizmust, hogy annak bajt ne okozzon. Lukács György és Sartre vitája a Combat-ban*, Szabad Nép, 1949. február 6., 31. sz., 11.; [N. N.], *Lukács György éles vádjai az egzisztencialista Sartre ellen a Combat hasábjain*, Világosság, 1949. február 6., 31. sz., 5. Lukács Sartre-kritikájához lásd: Adrián BENE, *Egyén és közösség. Jean-Paul Sartre Critique de la raison dialectique című műve a magyar recepció tükrében*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009, 183–188.
 - 7 [N. N.], *Exisztencializmus és – üzlet*, Magyar Nemzet, 1949. március 5., 54. sz., 5.
 - 8 [N. N.], *Furcsa világ*, Szabad Szó, 1949. november 11., 264. sz., 11. Itt ráadásul a *Furcsa világ* cím mellett a New York-i Szabadság-szobor karikatúrája látható: a szobor éppen felgyűjtja a címet.
 - 9 „Mit érezhet az az ember, aki a kapitalista országokban az egzisztencialista irodalomban keres erősítést? Ez az irodalom csak arra van felépítve, hogy az embereknek az élet értelmetlenségét és céltalanságát szuggerálja, hogy őket az aljasság szükségszerűségéről meggyőzze”. [N. N.], *Irodalmi élet egy szovjet nagyüzemben*, ford. SZÉKELY Andorné, *Irodalmi Szemle*, 1950/3., 8.; Lásd még: [N. N.], *A magyar könyv a haladás és a béke szolgálatában*, Magyar Vasárnap, 1950. május 21., 21. sz., 5. Mindezek nem függetleníthetők attól az általános szovjet politikai tendenciától, amely ekkorra már nem elsősorban a

Tito elleni sajtóhadjáratban kulminál, amelyben az egzisztencializmus is szerepet kap.¹¹ A sajtó olyan hírekről számol be Jugoszláviával kapcsolatban, minthogy a „Tito-banda időnkint meghívja és vendégül, látja a rothadó nyugati kultúra egyes jellegzetes képviselőit, mint *Sartret*, az egzisztencialista álfilozófia apostolát”,¹² és hogy Sartre-nak, „az »egzisztencializmus atyjának« kommunistaellenes könyvei” a „közeljövőben kerülnek Jugoszláviában kiadásra”.¹³ A jugoszláv színházi életről is hírt kapnak a magyar olvasók: az egyik belgrádi színházban Sartre „Tisztességes utcalány” című „fasiszta” darabját játsszák,¹⁴ a *Vjesznik* című lap pedig azt az ajánlatot tette, hogy „létesítsenek színházat kizárólag egzisztencialista színművek előadására”¹⁵ – tudjuk meg a magyarországi lapokból. A korábbi példákból, citátumokból is kitűnhetett már, hogy az 1950-es évek elején az egzisztencializmus irányzatának legfontosabb képviselőjeként továbbra is elsősorban Jean-Paul Sartre-t tartották számon,¹⁶ noha megítélése meglehetősen negatív:¹⁷ még a hidegháborús propa-

polgári, hanem a nyugati világban látja a fő ellenséget, azaz „az osztályalapú szempontrendszer helyett az értékelés [már] alapvetően geopolitikai indíttatású”. Vö. SCHEIBNER, *I. m.*, 232.

- 10 Horváth Attila a *Szabad Népről* jegyzi meg: „[f]unkciója teljesen eltért napjaink napilapjaitól: hírérték tartalmú írások szinte nem is jelentek meg a lapban, sokkal inkább a belpolitikai események magyarázatára és indoklására szolgáló cikkek”. HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013, 35. Ez a Rákosi-korszak sajtótermékeire általánosságban igaz.
- 11 Tito már 1945-ben „kiépítette a szovjet mintát követő rendszerét, de nem volt hajlandó azt maradéktalanul alárendelni Moszkva mindenhatóságának”, így a Kominform 1948. júniusi határozata emiatt „a belgrádi vezetést nacionalista elhajlónak” minősítette. Vö. GYARMATI György, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*, Budapest: Rubicon Intézet, 2021, 151–152. 1951-52-re megszűnt a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti „megszokott diplomáciai érintkezés”, ezekben az években pedig „Magyarország és Jugoszlávia viszonya is mélypontra süllyedt, már-már a háborús feszültség küszöbéig jutott”. Vö. MARELYIN KISS József – RIPP Zoltán – VIDA István, *A magyar-jugoszláv-szovjet kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa 1953-1958, Századok*, 2006/5., 1082–1083.
- 12 [N. N.], *Vugi-bugi, gumibot és bezárt iskolák. A Tito-banda amerikanizálja a kultúrát*, *Szabad Nép*, 1951. december 15., 293. sz., 7. Bár tegyük hozzá: Sartre először csak később, 1953-ban járt Jugoszláviában. Vö. Alfred BETSCHART, *An Overview of the International Reception of Existentialism: The Existentialist Tsunami = Sartre and the International Impact of Existentialism*, szerk. Alfred BETSCHART és Juliane WERNER, Cham: Palgrave Macmillan, 2020, 8.
- 13 [N. N.], c. n., *Irodalmi Ujság*, 1952. március 27., 7. sz., 8. Lásd még: [N. N.], *Irodalmi piac. A kultúra pusztulása Jugoszláviában*, *Délmagyarország*, 1952. június 19. 142. sz., 4.
- 14 [N. N.], *Jugoszlávia művészetének faszálása*, *Viharsarok*, 1952. szeptember 3., 206. sz., 2.
- 15 [N. N.], c. n., *Irodalmi Ujság*, 1952. október 23., 22. sz., 10.
- 16 A korábbi időszakban jelenlévő gúnyos fordulat, amely Sartre-ot az egzisztencializmus „apostolaként” jellemzi itt is jelen van. Vö. [N. N.], *A magyar könyv... 5.*; [N. N.], *Vugi-bugi... 7.*;
- 17 Nehéz kritikaiként jellemezni az olyan fordulatokat, mint a „sartre-i egzisztencializmus rothadt tanai”. Vö. HERSKÓ János, *Szovjet és népi demokratikus filmek nagy győzelme*, *Művelt Nép*, 1952/8., 9. Lásd még: DÉNES Tibor, *Világszínház*, Színház és Mozi, 1949. január 5, 1. sz., [23].

ganda során is több ízben előkerült Sartre neve, mint ideológiai célokra felhasználható hivatkozási pont.¹⁸

Sartre és az 1952-es bécsi békekongresszus

A kommunisták már 1949 előtt is egyértelműen jelezték pozíciójukat az egzisztencialista filozófiával szemben, ez az elítélő szemlélet 1949-től 1952 végéig teljes mértékben érvényesült. Azonban Sartre 1952-es szereplése a bécsi békekongresszuson váratlan helyzet elé állította a hazai funkcionáriusokat. Ezzel az eseménnyel azért is érdemes részletesebben foglalkozni, hiszen – ahogyan arról szó volt – Sartre neve egyet jelentett az egzisztencializmus irányzatával, másrészt (és az előbbtől nem függetlenül) ez az esemény alakító erővel bírt a hazai egzisztencializmus-recepció formálódására.

Sartre 1952 és 1955 között a Francia Kommunista Párttal (Parti communiste français – PCF) szövetkezett, kapcsolatuk kiindulópontja a párt által szervezett Matthew Ridgway amerikai tábornok Párizsba érkezése elleni tüntetés volt.¹⁹ Sartre együttműködésre való hajlama abból is eredt, hogy harmadikutas baloldali mozgalma kudarcot vallott.²⁰ Pártja, az RDR a szovjet és az amerikai blokk közötti közép-utat akarta képviselni, azonban a párt hamar az Egyesült Államok felé fordult, Sartre pedig az ötvenes évek elején inkább a kommunistákat támogatta (pl. a fentebbi akció miatt is).²¹ Így is nagy meglepetést keltett az, hogy míg az 1948-as wrocławi békekongresszuson Fagyajev sakálokhoz és hiénákhoz hasonlította Sartre-t,²² négy évvel később Sartre a szovjetek rendezvényén szólal(hat) fel, amely nem-

18 [N. N.], *Bérfizetés*, Színház és Mozi, 1950. május 28., 21. sz., 21. Még a lehetséges háború katalizátoraként (!) is hivatkoznak rá: „[n]ekünk nem kell az a kultúra, amelyet Jean Paul Sartre képvisel. Ez a francia »egzisztencialista« azt állítja, hogy embertársainkkal együttélni, maga a pokol. Ez a fajta kultúra, ez a fajta filozófia a háborús uszítás előjátéka. Ez után csak egy MacArthur vagy Ridgway kell, aki kimondja, ha embertársaid a pokol, akkor öld meg őket lelkiismeretfurdalás nélkül...” BOLDIZSÁR Iván, *A békeharcban nem hallgatnak a műzsák*, Művelt Nép, 1952/5., 2.

19 Vö. David LETHBRIDGE, *Constructing Peace by Freedom. Jean-Paul Sartre Four Short Speeches on the Peace Movement 1952-1955*, Sartre Studies International, 2012/2., 2. Ridgway-t széles körben gyanúsították azzal, hogy bakteriológiai hadviselésben vett részt Korea ellen. Lásd: Uo. Lethbridge ezenkívül nagyon részletesen bemutatja azt a geopolitikai helyzetet, amelyben (és amely miatt) Sartre elkötelezett lett a kommunisták mellett. Lásd: Uo., 4–5.

20 Sartre pártja, a Demokratikus Forradalmi Tömörülés (Rassemblement démocratique révolutionnaire – RDR), a PCF-nél demokratikusabb, azonban a szociáldemokrata Második Internacionálé Francia Szekciójánál (Section française de l’Internationale ouvrière – SFIO) radikálisabb mozgalom lett volna. Vö. Juliane WERNER, *Sartre in Austria: Boycott, Scandals, and the Fight for Peace*, Sartre Studies International, 2017/2., 3.

21 Vö. Uo. A francia baloldal Sartre-tal szembeni kritikájának részletes elemzéséhez lásd: BENE Adrián, *Filozófia, politika, ideológia. A kommunisták Sartre-kritikája*, Holdkatlan, 2017. 06. 29., <https://holdkatlan.hu/index.php/rovatok/acta-romanica/6584-acta-romanica-bene-adrian-filozofia-politika-ideologia-a-kommunistak-sartre-kritikaja> (Letöltés dátuma: 2025. 11. 10.)

zetközi szinten is láthatóvá tette társutasságát.²³ Sartre annyira komolyan vette a kongresszuson való részvételét, hogy letiltotta a *Piszkos kezek* (*Les Mains sales*) első bécsi bemutatóját. Az először 1948-ban bemutatott mű volt Sartre legsikeresebb darabja,²⁴ témája miatt általában kommunistaellenes üzenetet tulajdonítottak neki.²⁵ Utóbbi olyannyira meghatározta a darab recepcióját, hogy még abban az évben New Yorkban *Red Gloves* (*Vörös kesztyűk*) címmel és a cselekményt érintő (szintén a kommunistaellenességre ráerősítő) drasztikus változásokkal vitték színre.²⁶ Nem csoda, hogy Sartre félt attól, hogy darabját esetlegesen propagandaeszközként használják fel ellene. A bécsi incidens után úgy döntött – annak ellenére, hogy Sartre a legnagyobb jelentőséget az olvasó/néző bevonódásának, értelmezésének tulajdonította –, hogy a darab politikai propagandacélokra való felhasználását elkerülendő²⁷ csak azokban az országokban engedélyezi a darab bemutatását, ahol a helyi kommunista párt beleegyezik az előadásba.²⁸

A kongresszuson Sartre tartotta az egyik nyitóbeszédet, amelyben valójában nem mondott semmi újat, abban pusztán korábbi elveit ismételte meg.²⁹ A filozófus az emberek közötti megosztottság és bizalmatlanság leküzdésére és a népek egységére szólított fel.³⁰ Kritikusan szemlélte a világ két (szovjet és amerikai) tömbre szakadását, és Európának a két oldal közötti híd szerepének fontosságát hangsúlyozta, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a nukleáris fegyverek felszámolása és a népek közötti baráti kapcsolatok megteremtése jelenleg nem biztosított, éppen

22 Vö. H. HARASZTI Éva, „*Világ értelmiségei, egyesüljetek!*”. *Békekongresszus a hidegháború idején*, A nemzetközi munkásmozgalom történetéből évkönyvei 2001, 66.

23 WERNER, I. M., 3–4. Juliane Werner ugyanakkor arra is rámutat, hogy a kongresszust sikerült apolitikusnak feltüntetni, noha a kongresszus szervezője a szovjet Világbéke Tanács volt. Vö. *Uo.*, 2–3.

24 Ennek ellenére mai napig csak egy hobbifordítása létezik magyarul. Vö. Jean-Paul SARTRE, *Piszkos kezek*, ford. KEIL Béni = *Piszkos kezek. Modern francia drámák*, Budapest: Orpheusz, 2006, 57–244. A darab emellett nemcsak a színpadokon volt sikeres, hanem könyvalakban is bestsellernek számított. Vö. Philip THODY, *Jean-Paul Sartre. A Literary and Political Study*, London: Hamish Hamilton, 1960, 89.

25 Vö. Adrian VAN DEN HOVEN, *The Reception of Sartre's Plays: The Respectful Prostitute and Dirty Hands During the Cold War Period = Sartre and the International Impact of Existentialism*, szerk. Alfred BETSCHART – Juliane WERNER, Cham: Palgrave Macmillan, 2020, 102.; WERNER, I. M., 7–8.

26 VAN DEN HOVEN, I. M., 104.

27 Sartre már az említett korábbi amerikai előadás ellen is jogi lépéseket tett. Vö. WERNER, I. M., 8.

28 VAN DEN HOVEN, I. M., 106–107.; WERNER, I. M., 9–10. Alfred Betschart szerint azonban kár lenne csak kommunistaellenességet látni a darabban, amely a Beauvoirral és Camus-vel, a célok és eszközök etikai viszonyáról folytatott párbeszédbe (is) tagozódik. Vö. Alfred BETSCHART, *Sartre was not a Marxist*, Sartre Studies International, 2019/2., 89.

29 Maurice Merleau-Ponty „ultrabolvikként” jellemezte Sartre-ot bécsi beszéde miatt, miközben például az atomháború veszélyéről már 1945-ben is hasonlókat írt. Vö. LETHBRIDGE, I. M., 10–11.

30 *Uo.*, 8.

ezért vállalni kell a politikai küzdelmeket e célok eléréséhez.³¹ Itthon Parragi György vezércikke már novemberben beszámol a decemberi konferencia eseményéről, amely beszámoló fordulópontként is értelmezhető: Parragi még mindig militánsan szembehelyezkedik Sartre-tal, azonban már jelzi a filozófus eszmei irányváltását is.³² A Parragi beszámolóját követő cikkek teljes mértékben elhagyják ezt a kárhóztató retorikát: decemberben számos orgánum hírt ad a bécsi eseményről, ahol Sartre-ra már sokkal neutrálisabban, „az egzisztencialista irodalmi irányzat ismert képviselője”-ként hivatkoznak.³³ Egy hónappal később,³⁴ 1953 elején a magyar sajtó attól a Sartre-tól közli *Amit Bécsben láttam, az a béke* című cikkét, akit néhány hónappal korábban még hevesen támadott.³⁵

Fordulat a recepcióban

Sartre bécsi szereplése olyan mértékű fordulatot hozott a hazai recepcióban, amely még a szovjet típusú rendszer előtti organikusnak tekinthető periódusban sem volt jelen: a teljes elutasításból néhány év leforgása alatt a (felülről irányított) közélet Sartre ünneplésébe fordul át. Ez azonban azzal az áldozattal járt, hogy Sartre-ot elkezdtek elhatárolni az egzisztencialista filozófiától, illetve egzisztencialista periódusát külön, vagy pedig – majd látunk erre később bővebb példát – epizódként kezelni. Bajomi Lázár Endre, aki még visszatérő név lesz az egzisztencializmus hazai recepciójában 1954-ben világirodalmi újdonságokról számol be, köztük Sartre egyik könyvéről is. Sartre Henri Martinról szóló könyvét (amelyben valójában Sartre csak a különböző, mások által írt szövegek közötti kommentárokat írta) bizonyoságnak tekinti „új állásfoglalása” mellett.³⁶ Cikkében valójában ugyanaz a sztálinista retorika jelenik meg, mint korábban, csak ellenkező előjellel. Sartre – a marxista szö-

30

31 Uo., 9–10.

32 „Nem véletlen, hogy J. P. Sartre, az egzisztencializmus sivár és nihilista filozófiájának prófétája a béke damaszkuszi útjára tért az antikommunizmus, a szovjetellenesség ingoványairól. A »*Les Temps Modernes*« című folyóiratának júliusi és utána következő számaiban feltűnést keltő revízió alá vette eddigi politikai nézeteit”. PARRAGI György, *Értelmiségiek a népek csatájában*, Magyar Nemzet, 1952. november 16., 269. sz., 1.

33 [N. N.], *Hetvenkét ország küldötteinek jelenlétében megnyílt a Népek Békekongresszusa Bécsben*, Délmagyarország, 1952. december 14., 193. sz., 2. Lásd még: [N. N.], *Tanácskozik a Népek Békekongresszusa*, Szabad Nép, 1952. december 14., 312. sz., 4.; [N. N.], *Joliot-Curie beszéde a népek békekongresszusának megnyitó ülésén*, Győr-Sopronmegyei Hírlap, 1952. december 14., 293. sz., 2.

34 Ráadásul két héttel a francia megjelenés után már olvasható a cikk magyarul. Az eredetit lásd: Jean-Paul SARTRE, *Ce que j'ai vu à Vienne, c'est la Paix*, Les Lettres françaises, 1953. január 1–8., 389. sz., 1, 5. Tehát a magyar sajtó már az elejétől kezdve nagyon tudatosan használta Sartre bécsi szereplését a sajtó propagandisztikus céljaira, amelyről még lesz szó a későbbiekben.

35 A szövegben Sartre a személyét ért bírálatokra, valamint a konzervatív sajtó hallgatására és bojkottjára reagál. Lásd: Jean-Paul SARTRE, *Amit Bécsben láttam, az a béke*, Irodalmi Ujság, 1953. január 15., 2. sz., 2.

36 BAJOMI LÁZÁR Endre, *A világirodalom újdonságai*, Irodalmi Ujság, 1954. január 16., 2. sz., 8.

vegekben igen gyakran előforduló – „leleplezővé” válik: „Romain Rolland ember-szeretetére emlékeztető humanizmussal tépik ízekre a reakció szabotázsvádját. Sartre acélos tolla leleplezi a két Martin-pör jogtiprásait”.³⁷ Cikke végén először kezdi elkülöníteni az egzisztencializmust a Sartre által képviselt új iránytól: „a kierkegaardi beteges halálhangulaton és a heideggeri, embertelen ősködön nevelkedett író ismét visszatért a nemes és emberséges francia hagyományokhoz, s még habozó társait is a gyógyulás útjára vezeti”.³⁸ Később Köpeczi Béla is ehhez a módszerhez fordul: beszámol az egzisztencializmusról, mint amely a francia „burzsoá” irodalomra a legnagyobb hatást gyakorolta (itt Sartre, Camus és Beauvoir neve kerül elő), azonban megjegyzi, hogy „Sartre-nak a magatartásában bizonyos változások mentek végbe, amelyek közelebb hozták őket a béke-világmozgalomhoz”.³⁹

Ez a szétválasztás azonban csak retorikailag tudott működni, hiszen Sartre korábbi filozófiai álláspontjait nem adta fel. Alfred Betschart alaposan elemzi Sartre és a marxizmus, illetve az egzisztencialista filozófia és a marxizmus viszonyát. Felhívja a figyelmet, hogy egyrészt Sartre „útitársága” a kommunistákkal addig tartott, ameddig Sartre saját elveit valamivel meg nem sértették.⁴⁰ Általában a szovjet és a francia kommunizmus ortodox sztálinizmusából való kiábrándulását az 1956-os magyar forradalom leverésétől datálják, a kommunizmussal való általános szakítását pedig az 1968-as prágai eseményekhez kötik,⁴¹ azonban Betschart szerint Sartre utóbbi szakítása már korábban, 1965-ben megvalósult egy ukrain antiszemita incidens és Vlagyimir Brodskij elítélése után.⁴² Ami pedig a lényeg: Sartre sosem „váltott”, egzisztencializmusa nem egy periódus volt. Valójában amikor a marxizmus foglalkoztatta, egzisztencializmusát akkor is a marxizmus fölött állónak gondolta.⁴³ Sőt, Betschart arra is rámutat, hogy egyfajta egzisztencialista marxizmus létrehozása alapvetően lehetetlen vállalkozás lett volna, hiszen „ami az egzisztencia és az esszencia viszonyát, a determinizmust és az optimizmust illeti, a különbségek a marxizmus és az egzisztencializmus között kizárnak minden lehetőséget a kettő kölcsönös integrációjára”.⁴⁴

37 Uo.

38 Uo.

39 KÖPECZI Béla, *A mai francia irodalom részvétele a nép harcában*, Társadalmi Szemle, 1954/4, 158. Lásd még: B[AJOMI] L[AZÁR] E[ndre], *Jean-Paul Sartre és a „Nyekraszov” – avagy valami új van a levegőben*, Színház és Mozi, 1955. június 24., 25. sz., 21.

40 BETSCHAT, *Sartre was...*, 83.

41 Vö. Thomas R FLYNN, *Political existentialism: the career of Sartre's political thought = The Cambridge Companion to Existentialism*, szerk. Steven CROWELL, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 242.

42 Vö. BETSCHAT, *Sartre was...*, 89.

43 Vö. Uo., 87.

44 „With regard to the relationship between existence and essence, to determinism, and optimism, the differences between Marxism and existentialism exclude any possibility of a reciprocal integration of the two.” Uo. Betschart ezt részletesen is elemzi. Vö. Uo., 85–88.

Másrészt vannak olyan tényezők is Sartre és az egzisztencializmus elválasztásának ideológiai kísérletében, amelyek a hazai recepció sajátos alakulásából fakadóan keltenek különösen abszurd benyomást. Nem volt még ekkor olyan messze, amikor attól volt hangos a sajtó, hogy az egzisztencialista Sartre, a „sötétség lovagja” „anyagilykosságra bujtogat és állati gyűlöletet hirdet a proletariátus ellen”,⁴⁵ illetve az is előfordult, hogy magához a sátánhoz hasonlították.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy azt a lejárató sajtóhadjáratot, amelyet a negyvenes évektől kezdve folytattak a kommunisták az egzisztencializmus ellen, és amelynek címzettje legnagyobbbrészt Sartre volt, nehéz egy ilyen módszerrel felülírni. Pontosán emiatt kelt még bizarrabb hatást a recepció további alakulása (amelyhez Sartre nyilatkozatainak is van némi köze).

1954-ben Sartre először tesz látogatást a Szovjetunióban. Amikor visszatér Franciaországba, az utazásról a *Libération* készít vele interjút,⁴⁷ amely interjúsorozatból egy válogatás itthon is megjelenik a *Szovjet Kultúra* nevű reprezentatív propagandalapban,⁴⁸ és más hazai orgánumok is beszámolnak útjáról.⁴⁹ Sartre interjújának magyar verziójában többek között olyan kijelentések olvashatók, mint hogy „a szovjet polgárok teljes bírálati szabadságot élveznek”, „[t]öbbet és sokkal hatósabban bírál[nak], mint mi”.⁵⁰ Beszél még Üzbegisztán kulturális és gazdasági fellendüléséről, végezetül pedig kijelenti, hogy míg az amerikaiak az atombomba révén, addig a Szovjetunió „nem háború útján, hanem béke révén akarja a békét”.⁵¹ Szovjetunióbeli útja után ismét megváltozik a filozófus ideológiai megítélése: még ebben az évben Moszkvában előadják *A tisztességtudó utcalány* című darabját, és Sartre arra is engedélyt ad, hogy a végét megváltoztassák pozitívabb hangvételűre.⁵² 1955-ben Párizsban bemutatják *Nekrassov (Főbelövendők klubja)* című darabját, amelyet rövid időn belül színre visznek Moszkvában⁵³ és itthon is, a darab

45 [N. N.], *A sötétség lovagja...*, 4.

46 Vö. SZALAI Sándor, *Az egzisztencializmus és a polgári életforma válsága*, Népszava, 1946. december 8., 279. sz., 11.; SZABÓ Zoltán, *A szakálltalan próféta. Sartre János Pál darabjai elé*, Új Magyarország, 1947. május 10., 19. sz., 9.

47 Ezek a *Libération* 1954. július 15., 16., 17., 19., 20., számaiban olvashatók.

48 Jean-Paul SARTRE, *Mit láttam a Szovjetunióban?*, *Szovjet Kultúra*, 1954/11., 25-27. Azok a lapok, amelyek közé a *Szovjet Kultúra* is tagozódik, propagandisztikus céllal jöttek létre a Szovjetunió népszerűsítésének érdekében. Vö. HORVÁTH, *l. m.*, 46.

49 [N. N.], *Jean-Paul Sartre nyilatkozata a Szovjetunióban tett látogatásáról*, *Magyar Nemzet*, 1954. július 29., 178. sz., 2.; [N. N.], *Jean-Paul Sartre nyilatkozata a Szovjetunióban tett látogatásáról*, *Szabad Nép*, 1954. július 29., 210. sz., 3.

50 SARTRE, *Mit láttam...*, 25.

51 *Uo.*, 26-27.

52 VAN DEN HOVEN, *l. m.*, 99. van den Hoven részletesen elemzi a darab különböző verzióinak eltérését. Lásd: *Uo.*, 97-101.

53 „[1955] decembere. A szovjet főváros közönsége nagy érdeklődéssel fogadja a Szatíra Színház új bemutatóját és örömmel olvassa Ilja Erenburg bírálatát, aki a világ békeharcosainak nevében, őszinte dicsérő szavakkal köszönti a nyolc képből álló, kitűnő szatírát, amelynek reflektorfényében a maguk teljes undorító mivoltában kerülnek a közönség

ugyanis a francia antikommunista jobboldali sajtó satírírja. A darab megírásában Sartre-nak közrejárhatott az 1952-es kongresszus élménye⁵⁴ és nemrégiben megtett Szovjetunióbeli útja is.⁵⁵

Hiába jelennek meg nagyobb tanulmányok a korszakban, amelyek az egzisztencializmus bírálatát végzik el, szintén kiemelt jelentőséget adva Sartre tanainak,⁵⁶ ezek jószerevével semmilyen hatással nincsenek a szovjet mintát követő Sartre-kép alakulására. 1955-ben a Szovjet Kultúrában Victor Fink cikkét közlik, amelyben a szerző – mint említettem, a korábban sátánhoz hasonlított – Sartre-nak szinte a szocialista realista hős kívánalmainak megfelelő leírását adja. Fink az első 1954-es utazás benyomásairól ad hírt, azzal kezdve, hogyan várták Sartre-ot a vnukovói repülőtéren.⁵⁷ Mikor megérkezett, Borisz Polevoj író barátjaként üdvözölte a filozófust, Fink pedig ekképpen jellemzi: „[r]endkívül intelligens, jóhumorú embert ismertem meg benne. Minden napjának, minden órájának megvolt a határozott programja. A legkülönfélébb emberekkel beszélt, szovjet polgárokkal és idegenekkel egyaránt. Gyalog és autón járta a várost, minden érdekelte”.⁵⁸ A *tisztességtudó utcalányról* megemlíti, hogy ez a darab az utóbbi évek nyugati drámái között „bátor tiltakozás a pénz törvénye ellen”, majd pedig apológiát intéz az olvasóhoz Sartre korábbi pozíciója miatt.⁵⁹

Fink beszámolója után Bajomi Lázár ír rövid ismertetőt Sartre *Főbelövendők klubja* című drámájáról, amelynek a lap egy rövid részletét is közli.⁶⁰ A darabot a

szeme elé a háborús uszítók”. [N. N.], *Sartre: „Főbelövendők klubja”*, Színház és Mozi, 1956. január 13., 2. sz., 14.

54 Vö. WERNER, *I. m.*, 9–10.

55 Vö. Gary COX, *Sartre and Fiction*, London – New York: Continuum, 2009, 166.

56 A Híd két részletben közli Borisz Zihert lefordított tanulmányát, amelynek végén kijelenti: „Ilyen szempontból, tehát a mi társadalmi felfogásunk valódi fejlődése szempontjából, fontos az elvi ideológiai harc az egzisztencializmus és a mai szellemi élet hasonló szubjektivist és individualista jelenségei ellen”. Borisz ZIHERL, *Az egzisztencializmus és társadalmi gyökerei [III]*, ford. JUHÁSZ Géza, Híd, 1953/6–7., 444. Sőtér István a Csillagban a kommunista magyarázatokhoz megszokottan a fasizmushoz hasonlítja az egzisztencializmus irodalmát, miközben ugyanabban az évben, ugyanott teljes terjedelmében közli Sartre *Főbelövendők klubja* című drámáját. Vö. SÓTÉR István, *Irodalomtörténetírásunk és élő irodalmunk*, Csillag, 1955/6., 1270.

57 Victor FINK, *Jean-Paul Sartre*, Szovjet Kultúra, 1955/8., 36.

58 Uo. Sartre szocialista rendszeretetéhez érdemes újra idézni, hogyan számolt be róla korábban Németh Andor: „ez a nehéz, súlyos filozófus mint regényíró a bárók alkoholtámamos levegőjében érzi a legotthonosabban magát, hogy olyan szavakat használ, amelyek még a nem túlságosan képmutató francia olvasóközönség megítélése szerint sem bírják el a nyomdafestéket”. NÉMETH Andor, *Jean Paul Sartre és az egzisztencialisták*, Új Magyarország, 1946. december 28., 52. sz., 8.

59 Vö. FINK, *I. m.*, 36–37. Howard Fast egy később megjelentetett cikkében hasonlókat állít. Vö. Howard FAST, *Senki sem némithatja el a legszebb hangokat a jövő kórusában*, Somogyi Néplap, 1956. január 1., 1. sz., 2.

60 A részlet közlésének célja világos az ismertetőből: „[a] nyolc képből, álló darab II. képének 7. jelenetét közöljük, amely jól megvilágítja a cselekmény magját, azt, hogy milyen szán-

Csillagban két részletben, teljes terjedelmében közlik,⁶¹ ugyanebben az évben könyv alakban is megjelenik⁶² és a Kossuth-rádió is bemutatja.⁶³ Sartre darabját 1956-ban állítják színpadra itthon a Katona József Színházban. A kritikák egytől egyig elismerők, ez az elismerés azonban mind politikai szándékot rejt magában. A darabról megjegyzik, hogy abból „a burzsoá moráltól megcsömörlött művész kifakadása harsan a néző felé”,⁶⁴ hogy annak megírása „mindenekelőtt politikai tett volt, annak az ígéretnek valóra váltása, amelyet Sartre a bécsi békekongresszuson tett”,⁶⁵ és hogy „Sartre darabja komoly s értékes fegyvertény”.⁶⁶ A műről írt recenziók tehát folytatják azt a politikai szándékot, amely Sartre állásfoglalásait akképpen értelmezi, miszerint „megtért”,⁶⁷ és feladta az egzisztencialista gondolatait. A kultúrpolitika retorikai küzdelmével együtt járó meghasonulást azonban jól példázza, hogy a *Főbelövendők klubja* főszerepét az a Várkonyi Zoltán játszotta,⁶⁸ akinek 1947-es Sartre-előadását hat előadás után betiltották, s amely bemutatót folyamatos sajtóhisztéria kísérte.⁶⁹

Nincs ez másképp a *Tisztességtudó utcalány* bemutatójával sem. A moszkvai bemutató után a Szegedi Nemzeti Színház is előadta a darabot, amelyet Budapesten is bemutattak a vidéki színházak fesztiválján.⁷⁰ A mű az 1940-es években enyhébb megítélést kapott a *Temetetlen holtak*hoz képest, ám ahhoz sem viszonyult affirmatívan a kritika: azzal kapcsolatban is született lejárató cikk,⁷¹ vitat-

34 dékok vezetik a szovjetellenes koholmányok kiagyalóit”. B[AJOMI] L[AZÁR] E[ndre], *Sartre és a „Nyekraszov”*, Szovjet Kultúra, 1955/8., 37.

61 Jean-Paul SARTRE, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Csillag, 1955/11., 2203–2256.; Jean-Paul SARTRE, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Csillag, 1955/12., 2435–2490.

62 Jean-Paul SARTRE, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Budapest: Magvető, 1955.

63 [N. N.], *Esti Budapest rádió műsora 1955. november 23-tól december 4-ig*, Esti Budapest, 1955. november 25., 277. sz., 4.

64 NÓTI Ilona, *A főbelövendők klubja. J. P. Sartre szatírája a Katona József Színházban*, Esti Budapest, 1956. február 17., 41. sz., 4.

65 FEKETE Sándor, *Főbelövendők klubja. Sartre drámája a Katona József Színházban*, Művelt Nép, 1956. február 19., 8. sz., 4.

66 GODA Gábor, *Megjegyzések a „Főbelövendők klubjáról”*, Színház és Filmművészet, 1956/3., 199.

67 [N. N.], *Sartre: „Főbelövendők klubja”*, 14.

68 Fekete Sándor Várkonyi művészi pályájának egyik legjobb alakításaként értékeli szerepét. Vö. FEKETE, *l. m.*, 4.

69 Vö. ERDŐDY János – SZABÓ István, *Két bíráló a „Temetetlen holtak”-ról*, Népszava, 1947. május 18., 111. sz., 4.; MOLNÁR Miklós, *Temetetlen holtak. Sartre bemutató a Művész Színházban*, Szabad Nép, 1947. május 20., 112.; STAUD Géza, *Utóhang Sartre-hoz*, Színház, 1947. június 3., 23. sz., [17]; HAMOS György, *Temetetlen holtak. Sartre drámája a Művész Színházban*, Új Idők, 1947. május 24., 21. sz., 499.

70 Vö. SÖMJÉN Péter, *Újabb szegedi siker a budapesti színházi fesztiválon*, Délmagyarország, 1956. június 14., 139. sz., 3.; (s) [N. N.], *A szegedi Nemzeti Színház művészeinek fogadtatása*, Délmagyarország, 1956. június 19., 143. sz., 4. A Szegedi Tükör arról is beszámol, hogy Sartre-ot a bemutatóra is tervezték meghívni. Vö. [N. N.], *Új bemutató a Kamaraszínházban*, Szegedi Tükör, 1955. december 10. – 1956. január 7., 2.

koztak a darab filozófiájával,⁷² felhívták a figyelmet tendenciózusságára,⁷³ és arról is beszámoltak, hogy a közönség sem volt elragadtatva tőle.⁷⁴ Ráadásul – ahogyan korábban idéztem – a darabot még a Tito elleni harc kapcsán is felhasználták: „[a]z egyik belgrádi színházban Sartre »Tisztességes utcalány« című színdarabját játsszák. A »mű« hősnője azt hirdeti, hogy a küzdelem teljesen céltalan, a világ úgy is olyan marad, amilyen volt. Minden baj forrása magában az emberben van – állítja Sartre. Megbékélés a kapitalizmus okozta bajokkal, a harc céltalanság: íme ez a titó-isták által agyondicsőített színdarab eszmei tartalma”.⁷⁵ Utóbbi cikket azért idéztem hosszabban, hogy látható legyen: amit itt kifogásol a cikkíró, az válik a már „békeharcos Sartre” felől pozitív eszmei mondanivalóvá. Kormos Lajos, a szegedi előadás szenátort alakító színésze megjegyzi, hogy a darab leleplezi „a faji kérdés veszett histériáját, az imperialisták ezzel kapcsolatos politikáját”.⁷⁶ A Szegedi Tükör is hasonló üzenetet tételez a darabnak, teljesen kifordítva az addig uralkodó marxista diskurzust: „[a darab] a humanizmus eszméjének szellemesen fogalmazott, kitűnően felépített, izgalmas cselekményű darabja”.⁷⁷ A cikk utána azt a többször idézett frázist is megismétli, hogy Sartre „az egzisztencializmus embertelen filozófiájától a békeharc magasztos eszméjéig jutott el”,⁷⁸ amely különösen ironikus a darab korábbi recepcióját tekintetbe véve. A darab helyes értelmezéséről a Művelt Népből is megjelenik egy cikk, amely el akarja oszlatni azt a kialakult kritikus véleményt, mely szerint „az amerikai utcalány romlottsága megfertőzi az ifúságot”.⁷⁹ Kijelenti, hogy aki Lizzie-t, a prostituáltat „tartja erkölcstelennek, az egy szót sem ért a mű mondanivalójából”, hiszen Sartre „egyik szereplőjének sem ad igazat, de igen finom fokozatokkal érzékelteti, hogy kit bírál és kit ítél el”.⁸⁰ A *tisztességtudó utcalányt* több színház is műsorára tűzi az elkövetkezendő években: 1956-ban

71 SZABÓ, I. M., 9.

72 BENEDEK András, *A tisztességtudó utcalány és az egzisztencializmus*, Pesti Műsor, 1947. május 2., 19. sz., 5.

73 GALAMB Sándor, *Sartre, Shaw és Shakespeare*, Vigilia, 1947/6., 377.

74 STAUD, I. M., [17]. Az egyik cikkíró a pedig a Nemzeti Színház szemére veti, hogy „propagandát csinálni »A tiszteletreméltó utcalány« nem kevésbé tiszteletreméltó szerzőjének”. -ai [N. N.], *Marxista szemmel*, Népszava, 1947. május 1., 98. sz., 10.

75 [N. N.], *Jugoszlávia művészetének...*, 2.

76 KORMOS Lajos, *Hiszek az új esztendő terveinek sikerében*, Délmagyarország, 1956. január 1., 1. sz., 7.

77 [N. N.], *Lehet-e tisztességes egy utcalány?*, Szegedi Tükör, 1956. január 7. – február 4., 6.

78 Uo. Hasonló gondolat jelenik meg egy a darabról született kritikában, ahol ráadásul a cikkíró – igaz nem konkrétan, de erre utalva – a *Tisztességtudó utcalány* (1946) megírását előbbre datálja, mint a *Lét és a semmiét* (1943). Vö. (németh) [N. N.], *A tisztességtudó utcalány*, Délmagyarország, 1956. január 29., 25. sz., 4. Később egy vajdasági bemutató kapcsán jegyzik meg az *Uticalányról*, hogy „[e]bben a művében alig lelhető fel [Sartre] egzisztencialista szemlélete”. (h) [N. N.], *Bemutató a topolyai Népszínházban*, Dolgozók, 1957. szeptember 28., 39. sz. 5.

79 (v.b.) [N. N.], *A tisztességtudó utcalány*, Művelt Nép, 1956. február 5., 6. sz., 4.

80 Uo. (Kiemelés az eredetiben).

Szegeden adják elő először, majd a budapesti József Attila Színházban, Szolnokon és Kecskeméten, 1958-ban Debrecenben, 1960-ban Miskolcon és Kaposváron, 1961-ben Egerben és 1965-ben Győrben.⁸¹

Ahogy arról már szó esett, Sartre 1952-ben letiltja *Piszkos kezek* című darabjának bécsi előadását, amely az író legsikeresebb színházi darabja volt és egyúttal igazi könyvsiker is. Attól az évtől kezdve enyhül a Szovjetunióban és Magyarországon is Sartre megítélése, és 1956-ra azt is mondhatnánk, hogy a keleti blokk ünnepezt szerzőjévé vált. A magyarországi kultúrpolitika minden lehetőséget megragadott, hogy állampolgárainak bemutassa az új, szocialista Sartre-ot, például a korábban tárgyalt *Főbelövendők klubja* bemutatójával, a mű több médiumban való megjelentetésével vagy a már szovjet propagandacélokra megfelelően átértelmezett *Tisztességtudó utcalány* sorozatos bemutatóival.⁸² Hogy miért volt a kommunistáknak ekkora szükségük Sartre-ra, miért fordultak gyökeresen szembe az addig felépített Sartre-képpel, az valójában sosem volt titok. Lukács György, az MDP Politikai Akadémiáján 1956. június 28-án tartott előadásában kitér erre a kérdésre is, mely szerint Sartre

állásfoglalásának jelentősége azért olyan nagy, mert az ő egzisztencializmusa a háború befejezése után *az egyetlen* – viszonylag – új világnézet, melynek az iskolás filozófia keretein túl széles hatása volt. *Utána a polgári ideológia nem volt képes hasonló befolyású világnézetet kitermelni.* Ha tehát éppen Sartre mondja ki a polgári filozófia válságát, ha éppen ő mutat rá a marxizmusra, mint a válságból kivezető útra, ennek *nemzetközileg nagy a fontossága.* Hogy ő maga még nem találta meg a maga számára a válság megoldását, ez csak még jobban aláhúzza a mi lehetőségünket és felelősségünket.⁸³

36

Lukács a marxizmus szempontjából értelmezi Sartre új állásfoglalásának jelentőségét, mindez azonban politikailag is fontos volt számukra, hiszen az elsőként a polgársággal, majd pedig a nyugattal szembe helyezkedő Szovjetunió⁸⁴ elsődleges ideológiai ellenfelét Lukács György is kezdetek óta az egzisztencializmusban látta.⁸⁵

81 Vö. *A magyar színházak műsora 1949 – 1969.*, I., szerk. ALPÁR Ágnes – SZAKÁTS Károly, Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1970, 93, 94, 170, 206, 237, 294, 307, 329, 340, 374.

82 Azonban miközben mindez zajlott, az 50-es években a második nyilvánosság is létrehozta a maga Sartre-képét. Danyi Gábor közli Krassó György visszaemlékezését, amely szerint Sartre *Piszkos kezek* című drámáját Füsi József fordításában szamizdat módon terjesztették. A mű terjesztése ellenhatása lehetett a magyar és a szovjet kultúrpolitika Sartre-értelmezésének. Vö. DANYI Gábor, *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon 1956 – 1989*, Budapest: Kronosz, 2023, 113. A drámát „Krassó is kölcsönkapt egy éjszakára, de csak a feléig jutott a gépeléssel”. Uo.

83 LUKÁCS György, *A haladás és reakció harca a mai kultúrában*, Társadalmi Szemle, 1956/6–7., 82. (Kiemelés tőlem – P. Z.)

84 Vö. SCHEIBNER, I. m., 232.

85 Vö. LUKÁCS György, *Mire jó a kétségbeesés?*, Szabad Nép, 1948. március 28., 73. sz., 12.

Ennek a politikai folyamatnak a végső állomását Mészáros Vilma tanulmánya jelzi. Ebből a szempontból írása kissé megkésett is,⁸⁶ hiszen írása legnagyobb részében csak megismétli, ezzel kodifikálja, rendszerezi és tisztázza az 1952 óta Sartre-tal kapcsolatban kialakult viszony kérdéseit. Tanulmánya elején Mészáros felhívja a figyelmet arra, hogy Sartre korábbi műveiben hogyan kritizálta a polgárságot és a fasisztákat, tehát hogyan bírálta azt az osztályt és azt a csoportot, amellyel a marxisták a recepció kezdete óta összekapcsolták.⁸⁷ Ezután Sartre műveiben a kommunista elkötelezettségű szereplőket kritizálja, ugyanis szerinte az író hamisan ábrázolta ezeket a karaktereket.⁸⁸ Mészáros konklúziója meglepően más, mint amit a marxistáktól megszokhattunk, amely valószínűleg a visszamenőleges apológia eredménye. A szerző ugyanis kiemeli, hogy az általa elemzett *A szabadság útjai* regényciklus darabjai „szákcúba vezetnek”, mert Sartre, „aki pedig olyan élesen látja a különböző polgári – értelmiségi rétegek öncsalását” (!), hamisan érzékelte azokat a dilemmákat, amelyeket ábrázolni akart.⁸⁹ Mészáros tehát szembemegy az addigi interpretációs gyakorlattal és Sartre korábban a marxisták által elítélt műveiben is azokat a jeleket keresi, amelyek szerinte az 1952-es fordulathoz vezettek. Mészáros szerint korábbi műveinek legjelentősebb problémája az „absztrakcióra való hajlam”, az, hogy messze kerül a „valóságtól”.⁹⁰ Itt a valóság a realista poétika marxista értelmezésének kívánalmaira utal, amelyeket Lukács György már egy 1934-es tanulmányában kifejtett. Itt Lukács pontosan arra az alapvető ellentétre mutat rá, amelyet Mészáros is érint, mely szerint míg a „valóság minden adekvát megismerésének alapja [...] a külvilág objektív mivoltának, tehát az emberi tudattól független létének elismerése”, addig a „polgári tudat számára lehetetlen az objektivitásra, a tudattól függetlenül létező valóságnak az emberi tudatban való tükröződésére vonatkozó helyes elmélet”.⁹¹ Ezek után Mészáros ki is jelenti, hogy bár az utóbbi évek fejleményei „Sartre ellenségeit és barátait egyaránt” meglephették, korábbi

86 A tanulmány utóírata szerint a szöveg „az 1956-ban írt Nyekraszov-elemzés kivételével 1954-ben készült”. MÉSZÁROS Vilma, *Jean-Paul Sartre*, Magyar Filozófiai Szemle, 1957/2–4., 269.

87 Vö. *Uo.*, 245–248.

88 Vö. *Uo.*, 252–257.

89 *Uo.*, 257. „A háború éveit alatt, amikor – mint ezt ő maga is megmondja – a *negatívumon* volt a hangsúly és csak azt kellett eldönteni, a faszizmussal tart-e az író, vagy ellene van, ezek az ellentmondások aránylag kisebb szerepet játszottak, az utána következő évek nemzetközileg és francia területen egyaránt bonyolult helyzetében azonban már csak az tudott eredményesen harcolni a zsarnokság bármely formája ellen, aki azt is tudta, hogy *mit* akar a helyére állítani”. *Uo.* (Kiemelés az eredetiben) Itt Mészáros az eddigiek tükrében nyilván a szocializmust érti „mit” alatt.

90 Vö. *Uo.*, 257. Ezt tárgyalja: *Uo.*, 257–260.

91 LUKÁCS György, *A művészet és az objektív igazság* = Uő, *A realizmus problémái*, ford. GÁSPÁR Endre, Budapest: Athenaeum, é. n. [1948], 19. Nem független a recepció alakulásától, hogy Mészáros szerint Sartre korábbi időszakából egyedül *A tisztességtudó utcalány* az, ahol sikerült valóban embereket ábrázolnia Sartre-nak. Vö. MÉSZÁROS, *l. m.*, 260. Az „emberábrázolás” marxista elméletéhez lásd: LUKÁCS, *A művészet...*, 30–33.

művei alapján, „ha nem is tettek szükségszerűvé egy ilyen fordulatot, de mindenesetre elképzelhetővé tették”.⁹² Sartre változása szerinte nem művészi vagy filozófiai síkon jelentkezett, „hanem a közélet egyes konkrét tényeivel szemben elfoglalt álláspontjában”, amelyek „az egységfront mai, a történelemben idáig legszélesebb formájához, a békemozgalomhoz vezettek”.⁹³ Ennek a fordulatnak az irodalmi következményét a Henri Martinról szóló könyvében látja, amelynek „hőseit” a szocialista realista poétika normáinak⁹⁴ megfelelően mutatja be.⁹⁵ Mészáros végezetül az egzisztencializmusról való leválasztás problémáját is érinti, meglepő megjegyzésekkel kísérve. Szerinte Sartre pályája „nem vezet egyfolytában az egzisztencializmustól a realizmus felé”, vannak az életműnek „olyan szakaszai, amikor Sartre-t bizonyos korlátai akadályozták abban, hogy megértse, mit miért teszünk [mármint a szocialisták], de akadt példa arra is, hogy *a mi hibáink akadályozták a megértésben*”.⁹⁶ Azonban Mészáros óvatosságra int:

[a]milyen hiba volt őt az amerikai imperializmus ügynökének tekinteni, ugyanolyan komikus volt, hogy egyesek első békeharcos cikkei után már nem láttak nála semmiféle problémát, majdhogy kommunistának nem tekintették. Pályájának nagy kilengései inkább arra ösztönöznek, hogy hőmérőnek tekintsük, amely azt mutatja, mikor mennyire sikerült a haladó erők egységfrontját megerősíteni, mennyire tudjuk egy adott történelmi szituációban világméreteken vonzóvá tenni a szocializmust.⁹⁷

38

Mészáros cikkének lezárása még a megváltozott viszonyban is radikálisnak hat, hiszen nemcsak Sartre (óvatos) elfogadására int, de azzal is számot vet, hogy a kultúrpolitika is elkövetett hibákat Sartre megítélésében. Ez már lényegesen eltérő megközelítést mutat, szemben azzal a fordított sztálinista retorikával, amely a végletes elutasításból felfokozott ünneplésbe fordult át. Persze Mészáros sem autonóm álláspontot képvisel: az egész tanulmány a marxizmus alapjáról, ideológiai szempontoknak eleget téve próbálja revízió alá venni Sartre életművét. Azonban míg

92 MÉSZÁROS, *l. m.*, 262.

93 *Uo.*, 264.

94 Ehhez lásd: SCHEIBNER, *l. m.*, 23–45. Különösen: 28–34.

95 „Henri Martin az első hős, akit Sartre egyértelműen tisztának és emberinek ábrázol. A valóságban, eleven ember példáján győződött meg arról, hogyan harcol egy férfi konkrét történelmi körülmények között szabadságáért, azért a jogért, hogy Sartre követelményei értelmében valóban maga határozhassa meg sorsát. Nagyon fontos az, hogy Sartre nem látja és nem mutatja Martin-t rendkívüli, emberfeletti jellemnek, és gondolatait leírva megkíméli őt régebbi hősei elvont filozofálgatásától. Olyannak állítja elénk, amilyen a valóságban is: a francia munkás tipikus képviselőjének”. MÉSZÁROS, *l. m.*, 264.

96 *Uo.*, 268. (Kiemelés tőlem – P. Z.)

97 *Uo.*, 268–269.

tanulmánya a diskurzusnak már meglévő elemeit kodifikálja, már az elkövetkező időszak változásait is jelzi.

Összefoglalás

Az 1948–1949-ben végleg kiépülő kommunista pártállam semmilyen teret nem enged az egzisztencializmus irodalmának. Az arról szóló írások egytől egyig kárhóztatva szólnak az irányzat irodalmáról és annak képviselőjéről egyaránt, aki jelen esetben egy személlyel azonosítható: Jean-Paul Sartre-al. Azonban Sartre 1952-es, a szovjetek által megrendezett bécsi békekongresszuson való szereplése után a magyarországi recepció fokozatosan elhagyja a kárhóztató retorikát, míg végül egyenesen a szerző ünneplésébe fordul át. Ez mutatkozik meg a fentebb vázolt két Sartre-mű, *A tisztességtudó utcalány* és a *Főbelövendők klubja* recepciótörténeti áttekintésében. Mindkét műnek a kommunista kultúrpolitika számára megfelelő átértelmezése mindvégig politikai célokat szolgált, mint az Lukács György kiemelt nyilatkozatában is megmutatkozik. Azonban ez a megváltozott viszony nemcsak az említett művek előadás- és kiadástörténetében érhető tetten, hanem a sajtóban megjelenő különböző műfajú reflexiókban is. Ennek egyik kiemelendő pontját a Szovjet Kultúrában publikált propagandacikkek jelentik, amelyek ugyan továbbra is politikai céllal születnek, ám alapvetően fordulnak szembe a korábban ideológiailag kiépített Sartre-képpel. A dolgozat végén tárgyalt Mészáros Vilma-tanulmány már két korszak határán születik: az 1957-ben publikált szöveg a kommunista kultúrpolitika egzisztencializmus-recepciójának egy újabb állomását jelöli, és egyben dokumentálja annak átalakuló viszonyrendszerét is. Mészáros, míg a diskurzusnak már meglévő elemeit kodifikálja, addig visszamenőlegesen is átértelmezi Sartre pozícióját a kommunista kultúrpolitika kánonjában. Azonban a Mészáros-tanulmányban észlelhető hangnembeli és retorikai átalakulás az 1956 után kiépülő új rendszer kultúrpolitikájának jellemzője lesz, és ott éri el teljes kibontakozását.

Irodalom

- [N. n.], *A magyar könyv a haladás és a béke szolgálatában*, Magyar Vasárnap, 1950. május 21., 21. sz., 5.
- [N. n.], *A sötétség lovagja anyagiilkosságra bujtogat és állati gyűlöletet hirdet a proletariátus ellen*, Világosság, 1949. november 29., 277.
- [N. n.], *A szegedi Nemzeti Színház művészeinek fogadtatása*, Délmagyarország, 1956. június 19., 143. sz., 4.
- [N. n.], *A tisztességtudó utcalány*, Délmagyarország, 1956. január 29., 25. sz., 4.
- [N. n.], *A tisztességtudó utcalány*, Művelt Nép, 1956. február 5., 6. sz., 4.
- [N. n.], *Bemutató a topolyai Népszínházban*, Dolgozók, 1957. szeptember 28., 39. sz. 5.
- [N. n.], *Bérfizetés*, Színház és Mozi, 1950. május 28., 21. sz., 21.
- [N. n.], *Beszélgetés a Parisból hazaérkezett Lukács György elvtárrsal*, Szabad Nép, 1949. február 8., 32., sz. 5.
- [N. n.], c. n., *Irodalmi Ujság*, 1952. március 27., 7. sz., 8.
- [N. n.], c. n., *Irodalmi Ujság*, 1952. október 23., 22. sz., 10.
- [N. n.], *Esti Budapest rádió műsora 1955. november 23-tól december 4-ig*, Esti Budapest, 1955. november 25., 277. sz., 4.
- [N. n.], *Hetvenkét ország küldötteinek jelenlétében megnyílt a Népek Békekongresszusa Bécsben*, Délmagyarország, 1952. december 14., 193. sz., 2.
- [N. n.], *Irodalmi élet egy szovjet nagyüzemben*, ford. SZÉKELY Andorné, Irodalmi Szemle, 1950/3., 4–8.
- [N. n.], *Irodalmi piac. A kultúra pusztulása Jugoszláviában*, Délmagyarország, 1952. június 19., 142. sz., 4.
- [N. n.], *Jean-Paul Sartre nyilatkozata a Szovjetunióban tett látogatásáról*, Magyar Nemzet, 1954. július 29., 178. sz., 2.
- [N. n.], *Jean-Paul Sartre nyilatkozata a Szovjetunióban tett látogatásáról*, Szabad Nép, 1954. július 29., 210. sz., 3.
- [N. n.], *Joliot-Curie beszéde a népek békekongresszusának megnyitó ülésén*, Győr-Sopronmegyei Hírlap, 1952. december 14., 293. sz., 2.
- [N. n.], *Jugoszlávia művészetének faszálása*, Viharsarok, 1952. szeptember 3., 206. sz., 2.
- [N. n.], *Lukács György éles vádja az egzisztencialista Sartre ellen a Combat hasábjain*, Világosság, 1949. február 6., 31. sz., 5.
- [N. n.], *Marxista szemmel*, Népszava 1947. május 1., 98. sz., 10.
- [N. n.], *Sartre úgy támadja a kapitalizmust, hogy annak bajt ne okozzon. Lukács György és Sartre vitája a Combat-ban*, Szabad Nép, 1949. február 6., 31. sz., 11.
- [N. n.], *Sartre: „Főbelövendők klubja”*, Színház és Mozi, 1956. január 13., 2. sz., 14.
- [N. n.], *Tanácskozik a Népek Békekongresszusa*, Szabad Nép, 1952. december 14., 312. sz., 4.
- [N. n.], *Új bemutató a Kamaraszínházban*, Szegedi Tükör, 1955. december 10 – 1956. január 7., 2.
- [N. n.], *Vugi-bugi, gumibot és bezárt iskolák. A Tito-banda amerikanizálja a kultúrát*, Szabad Nép, 1951. december 15., 293. sz., 7.
- A magyar színházak műsora 1949 – 1969.*, I., szerk. ALPÁR Ágnes – SZAKÁTS Károly, Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1970.
- B[AJOMI] L[AZÁR] E[ndre], *Jean-Paul Sartre és a „Nyekraszov” – avagy valami új van a levegőben*, Színház és Mozi, 1955. június 24., 25. sz., 21.
- B[AJOMI] L[AZÁR] E[ndre], *Sartre és a „Nyekraszov”*, Szovjet Kultúra, 1955/8., 37.
- BAJOMI LAZÁR Endre, *A világirodalom újdonságai*, Irodalmi Ujság, 1954. január 16., 2. sz., 8.

- BENE, Adrián, *Egyén és közösség. Jean-Paul Sartre Critique de la raison dialectique című műve a magyar recepció tükrében*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009.
- BENE Adrián, *Filozófia, politika, ideológia. A kommunisták Sartre-kritikája*, Holdkötlan, 2017. 06. 29., <https://holdkötlan.hu/index.php/rovatok/acta-romanica/6584-acta-romanica-bene-adrian-filozofia-politika-ideologia-a-kommunistak-sartre-kritikaja> (Letöltés dátuma: 2025. 11. 10.)
- BENEDEK András, *A tisztességtudó utcalány és az egzisztencializmus*, Pesti Műsor, 1947. május 2., 19. sz., 5.
- BETSCHART, Alfred, *An Overview of the International Reception of Existentialism: The Existentialist Tsunami = Sartre and the International Impact of Existentialism*, szerk. Alfred BETSCHART – Juliane WERNER, Cham: Palgrave Macmillan, 2020, 1–41.
- BETSCHART, Alfred, *Sartre was not a Marxist*, Sartre Studies International, 2019/2., 77–91.
- BOLDIZSÁR Iván, *A békeharcban nem hallgatnak a múzsák*, Művelt Nép, 1952/5., 1–2.
- COX, Gary, *Sartre and Fiction*, London – New York: Continuum, 2009.
- DANYI Gábor, *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon 1956 – 1989*, Budapest, Kronosz: 2023.
- DÉNES Tibor, *Világszínház*, Színház és Mozi, 1949. január 5, 1. sz., [23].
- ERDŐDY János – SZABÓ István, *Két bírálata a „Temetetlen holtak”-ról*, Népszava 1947. május 18., 111. sz., 4.
- FAGYEJEV, Alexander A., *Nemzedékünk útja a realizmushoz*, ford. SZÉKELY Jolán, Irodalmi Szemle, 1949/7–8., 1–5.
- FAST, Howard, *Senki sem némíthatja el a legszebb hangokat a jövő kórusában*, Somogyi Néplap, 1956. január 1., 1. sz., 2.
- FEKETE Sándor, *Főbelövendők klubja. Sartre drámája a Katona József Színházban*, Művelt Nép, 1956. február 19., 8. sz., 4.
- FINK, Victor, *Jean-Paul Sartre*, Szovjet Kultúra, 1955/8., 36–37.
- FLYNN, Thomas R., *Political existentialism: the career of Sartre's political thought = The Cambridge Companion to Existentialism*, szerk. Steven CROWELL, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 227–251.
- GALAMB Sándor, *Sartre, Shaw és Shakespeare*, Vigilia 1947/6., 376–378.
- GODA Gábor, *Megjegyzések a „Főbelövendők klubjáról”*, Színház és Filmművészet, 1956/3., 194–199.
- GYARMATI György, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*, Budapest: Rubicon Intézet, 2021.
- H. HARASZTI Éva, *„Világ értelmiségei, egyesüljetek!”*. Békekongresszus a hidegháború idején, A nemzetközi munkásmozgalom történetéből évkönyvei 2001, 65–73.
- HAMOS György, *Temetetlen holtak. Sartre drámája a Művész Színházban*, Uj Idők, 1947. május 24., 21. sz., 499.
- HERSKÓ János, *Szovjet és népi demokratikus filmek nagy győzelme*, Művelt Nép, 1952/8., 8–9.
- HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013.
- KORMOS Lajos, *Hiszek az új esztendő terveinek sikerében*, Délmagyarország, 1956. január 1., 1. sz., 7.
- KÖPECZI Béla, *A mai francia irodalom részvétele a nép harcában*, Társadalmi Szemle, 1954/4, 156–163.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984.
- LETHBRIDGE, David, *Constructing Peace by Freedom. Jean-Paul Sartre Four Short Speeches on the Peace Movement 1952-1955*, Sartre Studies International, 2012/2., 1–18.

- LUKÁCS György, *A haladás és reakció harca a mai kultúrában*, Társadalmi Szemle, 1956/6–7., 68–87.
- LUKÁCS György, *A művészet és az objektív igazság = Uő, A realizmus problémái*, ford. GÁSPÁR Endre, Athenaeum, Budapest, é. n. [1948], 19–64.
- LUKÁCS György, *Mire jó a kétségbeesés?*, Szabad Nép, 1948. március 28., 73. sz., 12.
- MARELYIN KISS József – RIPP Zoltán – VIDA István, *A magyar-jugoszláv-szovjet kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa 1953-1958*, Századok, 2006/5., 1079–1121.
- MÉSZÁROS Vilma, *Jean-Paul Sartre*, Magyar Filozófiai Szemle, 1957/2–4., 245–271.
- MOLNÁR Miklós, *Temetetlen holtak. Sartre bemutató a Művész Színházban*, Szabad Nép 1947. május 20., 112. sz., 4.
- NÉMETH Andor, *Jean Paul Sartre és az egzisztencialisták*, Új Magyarország, 1946. december 28., 52. sz., 8.
- NÓTI Ilona, *A főbelövendők klubja. J. P. Sartre szatírája a Katona József Színházban*, Esti Budapest, 1956. február 17., 41. sz., 4
- PARRAGI György, *Értelmiségiek a népek csatájában*, Magyar Nemzet, 1952. november 16., 269. sz., 1–2.
- RAINER M. János, *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*, Budapest: Magvető, 1990.
- SARTRE, Jean-Paul, *Amit Bécsben láttam, az a béke*, Irodalmi Ujság, 1953. január 15., 2. sz., 2.
- SARTRE, Jean-Paul, *Ce que j'ai vu à Vienne, c'est la Paix*, Les Lettres françaises, 1953. január 1–8., 389. sz., 1, 5.
- SARTRE, Jean-Paul, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Budapest: Magvető, 1955.
- SARTRE, Jean-Paul, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Csillag, 1955/11., 2203–2256.
- SARTRE, Jean-Paul, *Főbelövendők klubja*, ford. HUBAY Miklós, Csillag, 1955/12., 2435–2490.
- SARTRE, Jean-Paul, *Mit láttam a Szovjetunióban?*, Szovjet Kultúra, 1954/11., 25–27.
- SARTRE, Jean-Paul, *Pizskos kezek*, ford. KEIL Béni = *Pizskos kezek. Modern francia drámák*, Budapest: Orpheusz, 2006, 57–244.
- SATILOV, *Sartre a sötétség lovagja*, Világosság, 1949. október 11., 236. sz., 4.
- SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Budapest: Ráció, 2014.
- SEBESTYÉN György, *Mai francia írók*, Irodalmi Szemle, 1949/1., 20–22.
- SÖMJÉN Péter, *Újabb szegedi siker a budapesti színházi fesztiválon*, Délmagyarország, 1956. június 14., 139. sz., 3.
- SÓTÉR István, *Irodalomtörténetírásunk és élő irodalmunk*, Csillag, 1955/6., 1268–1274.
- STANDEISKY Éva, *Félelem és fölényérzet. A magyar írók és a szovjet (b)irodalompolitika = Uő, Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, Budapest: 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 145–164.
- STANDEISKY Éva, *Lánc-reakció. A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között = Uő, Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, Budapest: 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 176–205.
- STAUD Géza, *Utóhang Sartre-hoz*, Színház 1947. június 3., 23. sz., [17].
- SZABÓ Zoltán, *A szakálltalan próféta. Sartre János Pál darabjai elé*, Új Magyarország, 1947. május 10., 19. sz., 9.
- SZALAI Sándor, *Az egzisztencializmus és a polgári életforma válsága*, Népszava, 1946. december 8., 279. sz., 11.
- THODY, Philip, *Jean-Paul Sartre. A Literary and Political Study*, London: Hamish Hamilton, 1960.

- VAN DEN HOVEN, Adrian, *The Reception of Sartre's Plays: The Respectful Prostitute and Dirty Hands During the Cold War Period = Sartre and the International Impact of Existentialism*, szerk. Alfred BETSCHART – Juliane WERNER, Cham: Palgrave Macmillan, 2020, 93–108.
- WERNER, Juliane, *Sartre in Austria: Boycott, Scandals, and the Fight for Peace*, *Sartre Studies International*, 2017/2., 1–18.
- ZIHERL, Borisz, *Az egzisztencializmus és társadalmi gyökerei [II]*, ford. JUHÁSZ Géza, *Híd*, 1953/6–7., 425–444.

Sartre in the „Peace Camp”. The Reception of Existentialist Literature in Hungary in the 1950s.

Abstract. The Hungarian communists had already taken a critical position against existentialist philosophy before 1949. This (rather militant) critical attitude prevailed between 1949 and 1952 in the national public sphere. However, Jean-Paul Sartre’s participation in the Congress of the Peoples for Peace in 1952 brought an unexpected turn of events. The significance of the event is illustrated by the fact that, while Alexander Fadeyev had sharply attacked him in 1948, four years later, he was able to speak at an event organised by the Soviet Union. In this paper, I examine the reception of the event, and its impact on the reception of existentialism in Hungary.

Keywords: existentialism, Jean-Paul Sartre, existentialist literature, Soviet Union, Congress of the Peoples for Peace, 1952.

Papp Zoltán, PhD-hallgató
Szegedi Tudományegyetem, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.
homer28300@gmail.com